

Література

1. Босак І. П., Кобрин Л. Й. Особливості ціноутворення на інноваційну продукцію / Українська академія друкарства: Наукові записки; Вип. 7. — Л., 2004. — С. 137—140.
2. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 4.07.2002 р., № 40-ІУ // Офіційний вісник України. — 2002. — № 31. — Ст. 1447.
3. Закон України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» у новій редакції від 12.01.2006 р., № 3333-ІУ // Відомості Верховної Ради України. — 2006.
4. Зангеева С. Б., Филин С. А. Технопарки и техноэкополисы как основа национальной инновационной системы // Инновации. — 2004. — № 6 (73). — С. 14—24.
5. Иванова Н. И. Национальные инновационные системы. — М.: Наука, 2002. — 244 с.
6. Леонтьев Л. И. Опыт стимулирования инновационной деятельности за рубежом // Инновации. — 2003. — № 4. — С. 11—13.
7. Мижинский М. Ю. Меры государственно-правового стимулирования инноваций: правовой опыт ЕС // Инновации. — 2005. — № 7. — С. 115—118.
8. Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Статистичний збірник / Держкомстат України. — К., 2004. — 360 с.
9. European Commission/ Directorate General. Taxation and Customs Union. Tax policy. Trends in European Taxation Systems. Forecasts 1998-2002. Analysis of national policies on statutory contributions and charges. Brussels, 2000. — P. 23.
10. European Innovation Scoreboard // Cords focus supplement. — 2001. — № 18. — P. 1—40.

Надійшла до редакції: 23.12.2010

УДК 65.01

В. А. Верба, канд. екон. наук, доцент,
докторант кафедри стратегії підприємств,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

СУЧАСНА ПАРАДИГМА ПІДПРИЄМСТВА

У статті представлено авторське бачення сучасної парадигми підприємства, на основі чого сформовано концептуальні засади дослідження підприємства як економічної системи. Визначено ознаки й сутність сучасного підприємства в контексті нових умов його функціонування, сформульовано принципи організаційної побудови, виявлено напрями його трансформації.

В статье представлено авторское видение современной парадигмы предприятия, на основе чего сформированы концептуальные основы исследования предприятия как экономической системы. Представлена характеристика современного предприятия в контексте новых условий его функционирования, сформулированы принципы организационного построения и направления трансформации.

In the article the author's vision of the modern paradigm of the enterprise is represented, the conceptual foundations of the system research paradigm of enterprise are defined and a modern enterprise as an economic system is described, the attributes and essence of the modern enterprise, organization principles and ways of its transformation are identified.

Ключові слова: підприємство, теорії підприємства, економічна система, парадигма підприємства, характерні ознаки сучасного підприємства, принципи системної парадигми підприємства.

Ключовые слова: предприятие, теории предприятия, экономическая система, парадигма предприятия, характеристика современного предприятия, принципы системной парадигмы предприятия.

Key words: enterprise, enterprise theory, economic system, enterprise paradigm, features of modern enterprise, principles of the system paradigm of enterprise.

© В. А. Верба, 2010

Актуальність та постановка проблеми. В умовах становлення нової економіки, сформованої на інтелектуально-знаннєвій платформі, кардинально змінюються принципи, методи і моделі управлінського впливу на підприємство з метою забезпечення його довгострокового успіху. Пошук механізмів проведення цілеспрямованих, якісних, незворотних змін на підприємстві знаходяться у сфері активного наукового пошуку, прикладних досліджень та консалтингових проектів.

Відмітимо, що поліваріантність наукових та емпіричних підходів до управління розвитком підприємства значною мірою зумовлена багатоаспектністю й неоднозначністю предметної сфери дослідження, її кросфункціональністю й трансдисциплінарною природою [1]. Центральним, вихідним елементом проблемного поля такого дослідження є підприємство як об'єкт управлінського впливу. Тому вважаємо необхідним зосередити увагу на уточненні природи сучасного підприємства, виокремленні його ознак і параметрів, ідентифікації вихідних умов його функціонування та напрямів розвитку.

Аналіз опублікованих надбань щодо визначеної проблеми. Вектор розвитку сучасної теорії підприємства сформувався під історичним впливом світових здобутків науковців економічної й управлінської теорії, що переважно ґрунтуються на засадах системної парадигми, теорії організаційного і стратегічного менеджменту, психології та соціології.

Підвалини економічної теорії підприємства (фірми) заклали праці видатних учених, представників неокласичної теорії: А. Сміта, А. Маршала, Д. Кларка, Ф. Еджуорта, І. Фішера, В. Парето, Л. Вальраса та ін. Значний внесок у становленні сучасної теорії фірми належить засновникам неоінституціоналізму Р. Коузу, Г. Саймону, Дж. Марчу Й. Барцелю, Д. Нортю. Пошук передумов існування і розвитку підприємства на підґрунті неоінституціоналізму позначився у виокремленні підприємницького (Р. Гисріч, М. Петерс), агентської (А. Берле, Дж. Мінз, М. Дженсен, В. Меклінг, Ф. Махлуп), еволюційного (Р. Нельсон, С. Винтер, Г. Ліппітт, Д. Кац, Л. Грейнер, І. Адізес) напрямів у теорії фірми.

Ключовими проблемами, що досліджувалися в межах економічної теорії, були і залишаються питання визначення сутності і базових функцій підприємства, мети його функціонування, мотивації поведінки і логіки ухвалення рішень. Проте кожна з вище означених концепцій фокусується або на технічних і виробничих процесах, або на формальних і неформальних параметрах взаємодії економічних суб'єктів, інноваційних аспектах прийняття рішень тощо.

В умовах подолання внутрішнього протиріччя розвитку економічної теорії, протистояння традиційного майнстріму та інституційно-еволюційних і новітніх синергійних економічних течій [2—4], посилення дисфункції взаємодії економічної теорії з економічною політикою та господарською практикою [5] відбувається перехід від фрагментарної до єдиної інтеграційної теорії підприємства, яка б дала можливість вивчати його властивості, що притаманні системам різного рівню, характеру і масштабу.

Інший вектор досліджень природи підприємства утворила теорія управління, яка намагається пояснити діяльність останнього через причинно-наслідкові зв'язки між управлінськими діями, що спрямовані на досягнення його цілей, і наслідками таких дій. Розвиток цього напрямку сформував різноманіття функціональних, управлінських, стратегічних теоретичних концепцій підприємства, кожна з яких розглядає підприємство лише в одному ракурсі. На думку провідних економістів, основою створення узагальненої теорії підприємства має бути концепція підприємства як своєрідного системного інтегратора — цілісного економічного суб'єкта, який поєднує у часі та просторі різні соціально-економічні процеси й досягає ефекту шляхом використання системних мультиплікативних ефектів [6, с. 184].

Різноманітність контекстів дослідження підприємства, стрімкість зміни умов його існування та мотивації функціонування зумовили наявність широкої палітри концепцій, які не сприяють створенню еталонних теоретико-методологічних основ наукового пошуку. Відповідно до філософії науки, сучасна парадигма підприємства має утворити систему теоретичних, методологічних і аксіологічних установок, які взяті за зразок розв'язування наукових задач та поділяються всіма членами наукового співтовариства.

Мета статті. З урахуванням зазначеного вище, уявляється доцільним представити авторське бачення сучасної парадигми підприємства, яку сформовано на базі узагальнення теоретичних концепцій та емпіричних досліджень щодо умов функціонування економічних організацій з метою визначення ознак, принципів існування, організації, виявлення напрямів трансформації підприємства майбутнього.

Виклад основного матеріалу. Традиційно під підприємством розуміють організаційно відокремлену, економічно самостійну ланку виробничої сфери народного господарства, яка спрямована на виробництво благ (у широкому сенсі). Сучасне підприємство як складна, відкрита поліаспектна система має розглядатися через виробничо-технічні, організаційні, соціальні, економічні, екологічні, адміністративно-правові, інформаційні аспекти.

З *виробничо-технічного погляду* підприємство являє собою техніко-технологічний комплекс, систему робочих машин і механізмів, які відповідають його потужності та видам продукції (робіт, послуг), що випускається. *Організаційно* підприємство є виробничою одиницею економіки країни із певними внутрішньою структурою, зовнішнім оточенням, закономірностями функціонування та розвитку. Організаційна система підприємства охоплює виробничу й організаційну структуру управління підприємством та його підрозділами, а також зв'язки між виробництвом та управлінням, між підприємством та зовнішніми організаціями. У *соціальному* плані підприємство — це соціальна підсистема суспільства, завдяки якій здійснюється взаємодія суспільних, колективних і особистих інтересів. *Економічно* підприємство є відокремленою ланкою промисловості, що має певну господарську, фінансову, економічну самостійність. Економічна система підприємства охоплює економічні відносини підприємства з державою, державним бюджетом, організаціями ринкової інфраструктури, постачальниками компонентів виробництва та споживачами продукції (робіт, послуг), населенням, а також внутрішні відносини, що виникають між підрозділами підприємства, між останніми та апаратом управління. Таким чином, підприємство є відкритою системою з відносно стабільною внутрішньою структурою та складною системою взаємозв'язків із зовнішнім оточенням. З *інформаційної* точки зору підприємство — складна динамічна система, що характеризується великим обсягом, інтенсивністю і різноспрямованістю інформаційних зв'язків між підсистемами та елементами, а також зовнішнім оточенням. Інформаційна підсистема підприємства охоплює планову, звітну, нормативно-технічну документацію, а також різноманітну інформацію, котра характеризує стан і рух компонентів підприємства. В *екологічному* аспекті підприємство — це виробничо-екологічна система, яка взаємодіє із зовнішнім оточенням шляхом матеріально-енергетичного обміну. Щодо *адміністративно-правового статусу*, то в цьому плані підприємство є юридичною особою із встановленими державою в законодавчому порядку правами та обов'язками.

Системна парадигма розглядає функціонування підприємства через призму створення, взаємодії, трансформації і ліквідації економічних систем, існування яких визначається не стільки масштабом, скільки особливостями природи, конфігурацією та взаємодією із оточенням.

Підприємству, як соціально-економічній системі, притаманні такі риси, як відкритість, складність, множинність, структурність, емерджентність та ін. Від-

повідно до системних ознак, підприємство — відносна автономна і стійка у часі і просторі частка світу, і відзначається зовнішньою цілісністю і внутрішнім різноманіттям.

Відповідно до принципів системної парадигми Я. Корнаї [7] визначимо ключові принципи дослідження підприємства як економічної системи:

1) підприємство як багатовимірне і мультипросторова система потребує ідентифікації у певному структурованому просторі та комплексного сприйняття всіх проявів його існування і розвитку;

2) двоспрямованість взаємовпливу підприємства із оточенням сприяє формуванню нової системної взаємозалежності, що передбачає утворення системного блоку та корегування меж підприємства;

3) різноманіття елементів зовнішнього середовища підприємства передбачає поліаспектність їх просторового існування та рівня насиченості, що обумовлює необхідність використання відповідного діагностичного апарату їх дослідження та методів розвинення;

4) відсутність чіткого позиціонування чинників внутрішнього і зовнішнього середовища як таких, що стримують або сприяють розвитку підприємства, зумовлює міграцію джерел можливостей і обмежень, які враховуються при обґрунтуванні рішень щодо трансформаційних змін;

5) інформаційно-когнітивна природа управлінських рішень за умов асиметрії інформації посилює роль неформальних чинників обґрунтування поточних і стратегічних дій менеджменту;

6) аналіз функціонування підприємства виходить за межі виявлення причинно-наслідкових односпрямованих зв'язків та детермінованої спрямованості і передбачає дослідження всієї багатоаспектної взаємодії підприємства із середовищем;

7) розвиток підприємства як шлях долаття іманентної дисфункції передбачає багатокритеріальність напрямів його трансформації, потребує виявлення дисгармонії системних елементів для активізації аналітичних процесів пошуку форм і методів якісних покращень;

8) різноманіття інтересів стейкхолдерів підприємства потребує виявлення конфігурації всіх суттєвих агентів змін, сателітів для уточнення пріоритетів їх зацікавленості у виборі певних напрямків розвитку підприємства.

Зважаючи на викладене, підприємство — складна відкрита система, що формується із взаємозалежних елементів, частин, компонентів та являє собою цілісність, що постійно змінюється, розвивається і переструктурується в динамічному середовищі. Виокремлення елементів цієї відкритої системи може відбуватися у різний спосіб: як за функціональною ознакою управління (маркетингова, фінансова, виробнича, збутова і т.п. складові), ресурсними складовими (персонал, матеріальні і нематеріальні активи), видами бізнес-процесів, що виконуються організацією. Спрямованість процесу перетворень на підприємстві підпорядковано стратегічним завданням і відбувається «з метою досягнення цільових орієнтирів, забезпечення конкурентоздатності і стійкої конкурентної позиції, а також довгострокового ринкового успіху» [8].

З метою інтеграції у просторі і часі матеріальних, фінансових, трудових, інформаційних ресурсів, а також процесів культурної та інституційної дифузії та імплантації, російські дослідники [9] сформували інтеграційну теорію підприємства. Вона базується на інтеграційно-структурному підході до визначення сутності підприємства, який на відміну від фрагментарного дослідження окремих елементів, розглядає підприємство як відносно сталу багатопланову просторову структуру внутрішнього середовища, складові якого взаємодіють між собою та з елементами зовнішнього середовища.

Внутрішній простір підприємства пропонується розглядати як нашарування у своєрідній піраміді. Її нижня частина складається із базових підвалин (мен-

тальні і культурні особливості стейкхолдерів, інституційна структура та когнітивні механізми організації) й утворює ментально-інституційний фундамент функціонування підприємства. Верхня частина піраміди представлена організаційно-управлінськими, техніко-технологічними складовими, що визначають особливості підприємства, поведінкові моделі прийняття управлінських рішень та чинники, що відображають досвід ринкового функціонування підприємства [5].

Згідно інтеграційної теорії підприємство необхідно розглядати як суверенний суб'єкт економіки, який діє у широкому спектрі функціональних сфер, знаходиться під впливом значної кількості чинників впливу, полісуб'єктності дій та рішень. Іманентна автономність інтересів підприємства не дає можливості персоніфікувати цільові настанови окремих стейкхолдерів і бенефіціаторів, а інтернаціональне функціонування забезпечує стійку спрямованість на розвиток. Підприємство має дотримуватися внутрішньої консолідації і координації всіх підрозділів і підсистем для забезпечення відтворювання збалансованості основних процесів, активної ринкової поведінки та соціальної відповідальності.

Отже, сучасне підприємство (компанія, фірма) є складною відкритою виробничо-господарською і соціально-економічною системою, яка: а) складається із взаємозалежних частин (виробництв, підрозділів, департаментів, служб тощо), діяльність яких впливає на кінцевий результат господарювання; б) взаємодіє із зовнішнім оточенням, з якого до системи надходять необхідні для господарської діяльності фактори виробництва (входи) та в якому реалізуються і використовуються результати діяльності (виходи) — продукція, роботи, послуги; в) здійснює діяльність, спрямовану на задоволення потреб суспільства (зовнішнього середовища системи); г) має властивості, що притаманні складним відкритим цілеспрямованим системам, а саме здійснює певні процеси впродовж життєвого циклу продукції, реагує на зміну зовнішнього оточення і самостійно забезпечує свій розвиток (має властивість самоорганізації); д) має характерне для складних систем поєднання властивостей цілісності та відокремленості, які певним чином впливають на її функціонування та розвиток.

Сучасне підприємство перебуває під впливом значної кількості чинників, які кардинально змінюють логіку і принципи його функціонування і розвитку. Сьогодні суспільство вступило у стадію, формування постіндустріального етапу [10], ознаками якого є безперервний інноваційний процес, зміна цивілізаційних цінностей на користь освіти, інформаційних послуг, якісного довкілля. Ці закономірності передусім притаманні розвинутим країнам, які задають траєкторію розвитку світової економіки, визначають контури нових технологічних укладів, відіграють роль «локомотивів» глобального економічного розвитку.

Світовий економічний розвиток відбувається під впливом, з одного боку, підпорядкування глобальної економіки інтересам транснаціонального капіталу, а з іншого — конкуренції національних економічних систем. Спостерігається зростання впливу міжнародних інституцій, що прагнуть домінувати над національними державними інститутами для створення умов вільного руху міжнародного капіталу, товарів, робочої сили.

Формування єдиного інформаційного простору дає можливість активно використовувати досвід і надбання цивілізації у всіх сферах життєдіяльності суспільства, проте примушує підприємства бути в постійному інноваційному процесі. Посилення інтелектуальної природи бізнесу викликає безупинний процес впровадження нових технологій як у виробничій, так і в управлінській сферах бізнесу, оскільки є чинником підвищення його результативності та ефективності.

Боротьба за споживача (клієнта) змусила переосмислити цінності продукту, який створює підприємство. Споживча цінність вийшла за межі якості фізичного продукту. На зміну виробничій логіці організації бізнесу прийшли принципи ство-

рення комплексного рішення для клієнта, що передбачає не тільки виробництво технологічно якісного продукту, а й бездоганний сервіс і обслуговування. Саме принцип клієнтозорієнтованості спричинив зміну розуміння конкуренції. Коли компанії змагаються за клієнта, відтворити весь ланцюг створення цінності практично не можливо, саме тому пряма конкуренція, що панувала в минулому столітті, поступилася місцем співробітництву і партнерству.

Нова форма співконкуренції розширює коопераційні зв'язки між споживачами, постачальниками та конкурентами. Інформаційні технології змінили традиційне уявлення про межі компаній, спростували незаперечну ідею про ефективність жорстких ієрархічних структур.

Серед тенденцій зовнішнього середовища функціонування підприємств слід відзначити формування бізнесових кластерів, тобто концентрацію взаємопов'язаних компаній, підприємств, організацій, об'єднаних за принципом географічної та/або галузевої належності, що діють у певній сфері та характеризуються спільною взаємодоповнюючою діяльністю. Взаємодія підприємств у кластері може мати характер або співпраці, або конкурентної взаємодії.

Інтеграційні процеси, активне формування стратегічних партнерств змінили розуміння меж підприємства, зробили коопераційну взаємодію стратегічним чинником конкурентних переваг. Формування сітєвих компанії стало пріоритетною формою бізнесу не лише для глобальних корпорацій, але й для невеликих фірм, оскільки завдяки новим принципам взаємодії підвищується рівень конкурентоспроможності всіх учасників партнерства.

Такі процеси у зовнішньому середовищі підприємств зумовили якісні зміни в принципах організації та управління бізнесом. Серед базових принципів організаційної побудови підприємств виокремимо такі:

- посилення інтеграційних процесів, розвиток стратегічного партнерства з метою підвищення ефективності й результативності функціонування;
- зміна акцентів у системи управління з функціонального на процесний. Саме процесні принципи управління сприяють формуванню клієнтозорієнтованої культури, відмові від бюрократизованої, жорсткої структур;
- сплочення організаційних структур, що, в свою чергу, дозволяє відмовитися від практики прийняття управлінських рішень винятково на вищому рівні управлінської ієрархії, заохочує делегування повноважень і відповідальності власників бізнес-процесів та їхнім виконавцям;
- підвищення ролі дослідницьких, виробничих, збутових чинників створення споживчої цінності продукту, що сприяє активному розвитку відповідних підрозділів, яким делеговані повноваження не тільки виконання завдань у межах певної спеціалізації, а й відповідальність за досягнення фінансових і стратегічних завдань;
- домінування інноваційної складової, що сприяє виокремленню всередині великих компаній творчих груп, проектних команд або венчурних фірм, які зорієнтовані на створення, виробництво і просування нових виробів і технологій з метою підвищення ефективності наявних матеріальних, людських і фінансових ресурсів.

Підтвердженням зазначених тенденцій трансформації сучасних підприємств можуть слугувати результати глобальних досліджень розвитку підприємств, що були проведені корпорацією IBM у 2008 році [11]. Емпіричні дані підтверджують гіпотезу щодо напрямів та домінуючих тенденцій трансформації підприємств, які базуються на інноваційній природі та глобальних можливостях розвитку підприємств. Ключовими ознаками підприємства майбутнього мають стати постійний процес інноваційних змін, проактивність у поведінці з клієнтами, використання можливостей глобальної інтеграції, посилення соціальної відповідальності бізнесу.

Висновки. Підводячи підсумки, вважаємо за потрібне зробити кілька узагальнень і висновків, які, з одного боку, дають можливість окреслити напрямки подальших досліджень, а з іншого — визначити напрямки розвитку українських підприємств:

- формування методологічних засад управління розвитком підприємства має відбуватися на сучасній парадигмі підприємства як складної, відкритої, виробничо-господарської і соціально-економічної системи, для якої характерним є зовнішня цілісність, внутрішнє різноманіття, множинність, структурність, емерджентність, відносна автономність й сталість у часі і просторі;
- багатомірність і мультипросторовість підприємства унеможливають чітку ідентифікацію його внутрішнього і зовнішнього середовища, встановлення його меж, зумовлюють пошук нових діагностичних та аналітичних прийомів щодо виявлення можливих причинно-наслідкових зв'язків чинників впливу, напрямів та адекватних механізмів забезпечення його розвитку;
- глобалізація та інформатизація світового простору дають підприємству можливість переміщувати найкращі технології та ресурси, долати існуючі бар'єри бізнесу внаслідок генерації новаторських ідей, що забезпечують вихід на нові сегменти ринку, отримання стратегічного доступу до ресурсів, передусім знанневих, кардинально змінюють принципи організаційної побудови та взаємодії із оточенням;
- підприємство майбутнього має розглядати ринкові та галузеві зміни як можливості отримати перевагу над конкурентами, знаходитися у постійному пошуку інновацій, нових можливостей створення мультикультурних організацій і глобалізації своїх брендів та продуктів.

Література

1. *Верба В.и А.* Управление развитием компании: теоретичні та прикладні проблеми сьогодення / В.А. Верба В.А., О.М. Гребешкова // Экономика и управление. — 2009. — № 5. — С. 40—45.
2. *Маевский В.* Эволюционная теория и макроэкономика / В. Маевский // Вопросы экономики. — 1997. — № 3. — С. 27—41.
3. *Эггертссон Т.* Экономическое поведение и институты / Т. Эггертссон. — М.: Дело, 2001. — 408 с.
4. *Евстигнеева Л.* От стандартной экономической теории к экономической синергетике / Л. Евстигнеева, Р. Евстигнеев // Вопросы экономики. — 2001. — № 10. — С. 24—39.
5. *Клейнер Г. Б.* Системная парадигма и теория предприятия / Г.Б. Клейнер // Вопросы экономики. — 2002. — № 10. — С. 47—69.
6. *Дженстер П.* Анализ сильных и слабых сторон компании: определение стратегических возможностей / П. Дженстер, Д. Хасси. — М.: Вильямс, 2004. — 368 с.
7. *Корнаи Я.* Системная парадигма / Я.Корна // Вопросы экономики. — 2002. — № 4. — С. 4—22.
8. *Сердюк В. Н.* Теоретические основы управления стратегическим развитием субъектов реального сектора экономики / В.Н. Сердюк // Экономика і організація управління. — 2008. — № 4. — С. 13—27.
9. *Клейнер Г.* Предприятие в нестабильной экономической среде: риски, стратегии, безопасность / Г. Клейнер, В. Тамбовцев, Р. Качалов. — М.: Экономика, 1997. — 288 с.
10. *Аммельбург Г.* Предприятие будущего: структура, методы и стиль руководства / Г. Аммельбург. Пер. с нем. В. А. Чекмарева. — М.: Международные отношения, 1997.
11. Global CEO Study: The Enterprise of the Future [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.ibm.com/ibm/ideasfromibm/us/ceo/20080505/resources/IFI_05052008.pdf

Надійшла до редакції: 28.02.2010